

Розробка індикаторів економічної безпеки українських підприємств в епоху цифрової трансформації

Пастернак Андрій Валерійович¹, Клевчик Леонід Леонідович², Сукачова Сніжана Миколаївна³

Опубліковано	Секція	УДК
23.12.2024	Соціальні та поведінкові науки	354:328.185
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14547614		

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Швидка цифрова трансформація української економіки ставить перед підприємствами нові виклики в забезпеченні економічної безпеки. Стаття пропонує комплексний підхід до розробки індикаторів, які дозволять адекватно оцінювати ризики, пов'язані з цифровими технологіями. У статті аналізуються як традиційні загрози (кіберзагрози, економічна нестабільність), так і нові ризики, пов'язані з використанням штучного інтелекту, великих даних та інших інноваційних технологій. На підставі здійсненого дослідження формується пропозиція щодо системи індикаторів, яка допоможе українським підприємствам ефективно адаптуватися до цифрової епохи та забезпечити свою стійкість. Використання сучасних програмних продуктів і розробок дозволяє перевірити, на якому етапі знаходиться те чи інше підприємство та окремі його процеси, а також на те, що саме потрібно зробити для того, щоб полегшити роботу як адміністративному персоналу, так і звичайним співробітникам, забезпечуючи максимальну прозорість ділових операцій, облікових процесів і грошових потоків для бізнесу. Сучасні підходи дозволяють максимально скоротити час, який необхідний для створення різноманітних продуктів компаній, враховуючи вимірювання обраних показників. Незалежно від сфери господарювання кожне підприємство може сформулювати систему індикаторів, які дозволять ефективно оцінювати рівень своєї економічної безпеки в умовах цифрової трансформації. Саме ці показники (індикатори) повинні стати базовими інструментами виявлення потенційних ризиків, а також сприяти розробці стратегій захисту для підвищення загальної конкурентоспроможності бізнесу. Розглянуто сутність та структуру організаційного забезпечення управління економічною безпекою підприємств. Враховано основні умови забезпечення економічної безпеки підприємств, виходячи з результатів, які досягнуті протягом останніх років. Розроблені індикатори можуть бути використані підприємствами української економіки для самооцінювання рівня їхньої економічної безпеки. Результати дослідження можуть бути корисні для розробки державної політики у сфері

¹ аспірант, кафедра економіки, менеджменту та адміністрування, Херсонський державний університет, andriyupasternak@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-1834-478X>

² кандидат економічних наук, асистент, кафедра економічної теорії, менеджменту і адміністрування, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, l.klevchik@chnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-3585-544X>

³ кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки та бізнесу, Державний біотехнологічний університет, stsn13@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7754-8459>

кібербезпеки та економічного розвитку українських компаній незалежно від галузі господарювання.

Ключові слова: цифрова економіка, економічна безпека, управління ризиками, кібербезпека, економічна стійкість, бізнес-аналіз.

Development of economic security indicators of ukrainian enterprises in the era of digital transformation

Annotation. The rapid digital transformation of the Ukrainian economy poses new challenges for enterprises in ensuring economic security. The article offers a comprehensive approach to developing indicators that will allow for an adequate assessment of risks associated with digital technologies. The article analyzes both traditional threats (cyber threats, economic instability) and new risks associated with the use of artificial intelligence, big data and other innovative technologies. Based on the research conducted, a proposal is formed for a system of indicators that will help Ukrainian enterprises effectively adapt to the digital age and ensure their sustainability. The use of modern software products makes it easy to check at what stage individual processes are and what exactly needs to be done to facilitate the work of both administrative staff and ordinary employees, ensuring maximum transparency of business operations, accounting processes and cash flows. Modern approaches allow you to reduce the time required to create various summaries and measure selected indicators. Each enterprise can form a system of indicators that will allow to effectively assess the level of its economic security in the conditions of digital transformation. It is these indicators (indicators) that should become the basic tools for identifying potential risks, as well as contributing to the development of protection strategies to increase the overall competitiveness of the business. The essence and structure of the organizational support for the management of economic security of enterprises are considered. The main conditions for ensuring the economic security of enterprises are taken into account, based on the results achieved in recent years. The developed indicators can be used by enterprises of the Ukrainian economy to self-assess the level of their economic security. The results of the study can be useful for developing state policy in the field of cybersecurity and economic development of Ukrainian companies, regardless of the industry.

Keywords: digital economy, economic security, risk management, cybersecurity, economic sustainability, business analysis.

Вступ

Цифрова трансформація радикально змінює ландшафт бізнесу, створюючи нові можливості та зумовлюючи значні виклики для українських підприємств. У цьому контексті забезпечення економічної безпеки набуває особливої актуальності. Традиційні індикатори економічної безпеки можуть бути недостатніми для адекватного оцінювання ризиків та можливостей в умовах цифрової економіки. Зміна підходів та розробка комплексної системи індикаторів економічної безпеки українських підприємств, яка враховуватиме особливості цифрової трансформації, могла б забезпечити своєчасну ідентифікацію потенційних загроз та можливостей.

Економіка будь-якої країни – це ціла низка впорядкованих системних процесів, взаємопов'язаних між собою на глобальному рівні. На фоні фінансових, політичних криз, знецінення національної валюти та інших геополітичних проблем існує низка макроекономічних показників, які мають негативний вплив на інтереси економіки та державотворення. Ефективність та економічна безпека підприємства прямо залежить від того, наскільки менеджмент компанії розуміє, які загрози можуть очікувати його бізнес та своєчасно реагувати на зміни. Водночас не всі керівники розуміють, що таке

економічна безпека та які індикатори дозволять своєчасно виявляти проблему й мінімізувати її наслідки.

Використання витратної моделі економіки, неефективна податкова політика та тиск на основних учасників економічних процесів не тільки не сприяють розвитку, а й здатні вплинути на економічну безпеку країни. З огляду на це, важливо розробити низку індикаторів економічної безпеки на українських підприємствах, які змінять напрями розвитку, враховуючи сучасні підходи епохи цифрової трансформації.

Упровадження цифрових технологій у бізнес-процеси є предметом багатьох досліджень українських та зарубіжних учених. Зокрема, О. Merlo, А. В. Eisingerich, S. Auh досліджували перспективи розвитку процесу цифровізації підприємств у сучасних реаліях [1]. Українські науковці І. Nikolina, І. Hulivata [2] виокремлюють аспекти цифровізації, пов'язані з ефективністю господарської діяльності суб'єктів господарювання, а також досліджують тенденції та перспективи розвитку цифровізації української економіки з урахуванням глобальних інвестиційних тенденцій.

На особливу увагу заслуговує монографія за редакцією Н. В. Шандової «Методи та інструменти аналізу і прогнозування ринкової ситуації в забезпеченні стійкості суб'єктів господарювання» [3]. Публікація містить ґрунтовне дослідження чинників впливу на конкурентоспроможність крізь призму макроекономічної аналітики та підходів до формування галузевих ринків територіальних громад.

У своїй монографії О. О. Сосновська [4] детально досліджує процес створення ефективної системи економічної безпеки для підприємств сфери зв'язку та аналізує різні фактори зовнішнього середовища і їхній вплив на стабільність роботи компаній, які можуть протистояти таким впливам.

У розділі колективної монографії «Інноваційна економіка: теоретичні та практичні аспекти», присвяченому управлінню фінансово-економічною безпекою, Л. О. Волощук [5] пропонує розробити концепцію системи інформаційно-аналітичного забезпечення для ефективного управління інноваційним розвитком підприємства в умовах сучасних викликів.

Отже, більшість науковців вважають, що необхідне узгодження інвестиційної політики зі швидкими змінами в цифровій економіці. Такий підхід дає змогу прийняти та зрозуміти цифрові тенденції для сталого розвитку економіки держави.

Попри наявність значного масиву наукового доробку, деякі питання потребують більш ґрунтовної наукової уваги. Можна виокремити три основні проблеми, на розв'язання яких спрямоване наше дослідження, а саме: недостатня увага до показників економічної безпеки з боку керівників підприємств, відсутність комплексного підходу, недостатність кадрового ресурсу. Саме це зумовило вибір тематики дослідження.

Мета статті – дослідити чинники, які впливають на економічну безпеку підприємств з метою створення належних умов для їхнього стабільного функціонування.

Завдання роботи:

1) проаналізувати сучасні тенденції цифрової трансформації, їхній вплив на економічну безпеку підприємств;

2) визначити пріоритетні сфери, які потребують особливої уваги з погляду економічної безпеки в цифровому середовищі, а також розробити систему індикаторів, які охоплюватимуть різноманітні аспекти економічної безпеки, включаючи кібербезпеку, фінансову стійкість, захист інтелектуальної власності тощо;

3) сформулювати рекомендації для підприємств щодо використання розроблених індикаторів та підвищення рівня їхньої економічної безпеки.

Результати

На сучасному етапі більшість підприємств української економіки постали перед проблемою реформування. Сучасні умови господарювання підприємств характеризуються нестабільністю та невизначеністю. Це призводить до посилення економічних та фінансових ризиків. Економічна ситуація в країні демонструє наявність серйозних проблем, що вимагає перегляду підходів до формування механізму економічної безпеки та розробки методології її оцінювання.

Україна стала на шлях цифровізації після 2019 року, коли змінилася влада й ключові посади отримали міністри у віці до 40 років. З одного боку, вони не мали управлінського досвіду, з іншого – у них було значно більше досвіду в нових технологіях, якщо порівнювати з попередниками, а також вони були більше зацікавлені в розвитку технологій та здійсненні трансформацій. Наслідком цього періоду для України стала поява застосунку «Дія», яка, фактично, стала основним інструментом цифровізації для багатьох сфер діяльності в Україні.

Проект «Дія», створений завдяки грантам США, Великої Британії та Швейцарії, спочатку працював як додаток для смартфонів і пропонував невеликий спектр послуг. З лютого 2020 року Дія стала повноправним ресурсом, який пропонує онлайн-доступ до понад 100 адміністративних послуг. Сьогодні через застосунок «Дія» можна за кілька хвилин зареєструвати компанію або припинити її діяльність (як ФОП, так і ТОВ), укласти договори за допомогою електронного підпису, зареєструвати новонароджену дитину, укласти шлюб, подати звітність до контролюючого органу тощо. Водночас питання безпеки цифрових сервісів досі потребує уваги, зважаючи на те, що Україна постійно зазнає численних кібератак, які шкодять критичній інфраструктурі.

Компанії, які швидко впроваджують нові технології, отримують значну конкурентну перевагу, підвищуючи свою ефективність, знижуючи витрати та розробляючи інноваційні продукти та послуги. Різні сфери економіки, що швидко адаптуються до змін, краще витримують економічні кризи, оскільки вони можуть оперативнo перебудовувати свої виробничі процеси й бізнес-моделі. Швидка адаптація сприяє створенню нових робочих місць, підвищенню продуктивності праці та покращенню якості життя населення.

На сучасному етапі всі учасники процесу забезпечення економічної та фінансової безпеки повинні нести відповідальність за свої дії перед вищими органами влади та громадськістю. Системи та процедури, які забезпечують економічну безпеку країни мають бути ефективними та оперативнo реагувати на зміни внутрішнього й зовнішнього середовища. А процеси та рішення, які пов'язані з фінансовою безпекою, мають бути зрозумілими для всіх зацікавлених сторін. Необхідно встановити ефективну систему контролю за діяльністю сектору безпеки, включаючи внутрішній аудит та зовнішню експертизу. Нормативно-правова база, яка регулює питання фінансової безпеки, має бути повною, чіткою та несуперечливою. Законотворці повинні постійно адаптуватися до змін у сфері фінансів та дотримуватися міжнародних стандартів безпеки.

Сьогодні надважливо забезпечити достатнє фінансування та розвиток інфраструктури й технологій, необхідних для забезпечення економічної безпеки. Одним з основних чинників у цьому процесі є персонал, який потребує постійного та системного підвищення кваліфікації. Співпраця з іншими країнами дозволить обмінюватися досвідом, розробляти спільні підходи до забезпечення ризик орієнтованого підходу для інтеграції в глобальний ринок. Необхідно здійснювати постійний моніторинг ризиків для фінансової системи та розробляти заходи щодо їх мінімізації. Економіка країни має бути прозорою та відкритою для громадськості та

міжнародних організацій. Забезпечення економічної безпеки має бути комплексним та охоплювати всі аспекти функціонування економіки.

Економічна безпека підприємства визначається через ключові критерії та показники, які слугують індикаторами її стану. Ці показники мають особливі властивості, зокрема:

1. Відображають загрози в кількісному вираженні.
2. Характеризуються чутливістю до змін.
3. Виконують свої функції лише в контексті змін економічних умов.

Використання сучасних технологій, зокрема хмарних обчислень, дає змогу працівникам підприємства отримати оперативну інформацію про підприємство в реальному часі. Це безпосередньо впливає на способи та швидкість прийняття рішень. Така мобільність і доступність 24 години на добу 7 днів на тиждень через веббраузер із будь-якого пристрою сприяє пришвидшенню діяльності компаній та підвищенню її ефективності. Крім того, прозорість діяльності покращує безпеку та продуктивність. Сучасні ІТ-системи дозволяють співробітникам авторизувати інформаційні потоки, які безпосередньо пов'язані з господарською діяльністю підприємств і посилюють їхню безпеку. Систематичний аналіз стану компанії полегшує прийняття правильних рішень. Для підвищення ефективності або конкурентоспроможності підприємства можуть здійснювати дії, які сприяють скороченню витрат, розширенню на нові ринки. Водночас для прийняття рішень необхідно перевіряти вплив, який вони можуть мати на ту чи іншу ситуацію в компанії.

Використання інноваційних технологій може суттєво зменшити плинність кадрів на підприємстві. Цифрова трансформація компаній – це не тільки революційний спосіб роботи, а й можливість змінити ставлення працівників до роботодавця. Наприклад, компанія, яка використовує інструменти відділеної чи гібридної роботи, має переваги перед компаніями з традиційними підходами. Це може позитивно вплинути на їхню лояльність. У такому разі співробітники цінують турботу компанії більше, оскільки вона дозволяє балансувати між роботою та особистим життям.

Ще один приклад організаційної діяльності, яка здатна підвищити задоволеність працівників роботою – впровадження системи самообслуговування працівників. Такий підхід дозволяє працівникам розв'язувати проблеми кадрової роботи, питання нарахування заробітної плати чи лікарняних у режимі онлайн, створюючи доброзичливу робочу культуру, та зменшити витрати на ведення бізнесу: економію паперу, утримання робочих місць тощо.

Для підприємств будь-якої сфери господарювання головними компонентами економічної безпеки є не тільки показники зовнішньоекономічної безпеки, а й макроекономічні, виробничі, енергетичні, соціальні, демографічні тощо [5].

Досліджуючи індикатори економічної безпеки в епоху цифрової трансформації, доцільно уточнити та визначити зміст самого поняття. У сучасних наукових дослідженнях під поняттям «індикатор економічної безпеки» розуміють реальний статистичний показник, який характеризує явище й тенденції економіки підприємства [6]. Отже, варто зазначити, що індикатор – це показник, який визначає рівень ефективності та управління економічними процесами.

До основних переваг від впровадження моделей цифрової трансформації належать:

1. Зниження витрат на ведення бізнесу завдяки економії часу на пошук потрібної інформації, оскільки відповідні фільтри дозволяють полегшити доступ до документів, мінімізують кількість друку та не потребують фізичного місця для зберігання (архівування) документів.
2. Безпечність збереження документації.

3. Ефективніша робота бухгалтерів завдяки автоматизації більшості процесів.

4. Застосування сучасного програмного забезпечення, що дозволяє вільно формувати бізнес-процеси під клієнта, використовуючи максимально інформацію про нього.

5. Підвищення конкурентоспроможності підприємства через можливість швидкого подолання викликів.

На початковому етапі моніторингу необхідно проаналізувати поточні потреби підприємства задля визначення чи зміни його майбутніх бізнес-потреб. Зокрема, необхідно оцінити, наскільки терміново є необхідність трансформації та яку бізнес-цінність має кожен процес. Стратегія цифрової трансформації повинна містити чіткі цілі, які мають бути досягнуті шляхом її реалізації, і визначати послідовні кроки, необхідні для їх досягнення.

Фінансово-економічна складова оцінювання економічної безпеки підприємств містить різноманітні показники, до яких належать продуктивність праці, прибутковість продажів чи підприємства, оборотність активів, їхня рентабельність тощо.

Один із найважливіших кроків – вибір правильних технологій та інструментів. Для успішної трансформації підприємству не потрібні всі технології, а тільки ті ІТ-рішення, які покращать процеси, що потребують оптимізації. На сьогодні не існує єдиної системи розрахунків індикаторів, оскільки кожне підприємство має свої особливості, а підходи до оцінювання його ризиків є унікальними.

Після завершення підготовчого етапу починається реалізація запланованих заходів. Поетапне та скоординоване впровадження змін забезпечує можливість оперативного розв'язання поточних проблем і, за необхідності, коригування плану. Для адаптації до змін у бізнес-середовищі компанії мають постійно моніторити власний прогрес та здійснювати оцінювання необхідності подальших коригувань.

Обираючи індикатори економічної безпеки для підприємства, варто приділити особливу увагу ступеню впливу на окремі економічні інтереси компаній [7, с. 11]. Відповідно до Методики розрахунку рівня економічної безпеки [5], затвердженої Мінекономрозвитку, на сьогодні в Україні визначено 130 індикаторів, які розраховуються на основі статистичних даних. Відповідно до зазначеного документа, виробничу безпеку складає система заходів, які спрямовані на запобігання захворюванням та нещасним випадкам на виробництві. Отже, це питання охоплює показники, які стосуються як виробничого обладнання, так і організації робочого процесу. Фактично, інтегральний індекс економічної безпеки містить 9 середньозважених складових. Відповідно до даної методики, формування переліку необхідних індикаторів для кожної категорії (множини) формується на основі принципу репрезентативності, що полягає у виборі тих індикаторів, які мають найбільший вплив на рівень економічної безпеки компанії.

Індикатори економічної безпеки – це не просто цифри, а потужний інструмент для розуміння та оцінювання складних економічних процесів. Це своєрідні «маячки», які сигналізують про стан економіки підприємства, галузі або країни загалом. Вони допомагають оцінити поточну ситуацію, спрогнозувати майбутні тенденції, приймати обґрунтовані рішення для забезпечення економічної безпеки. Індикатори економічної безпеки можна поділити на декілька категорій

Рис. 1. Індикатори економічної безпеки підприємства

Джерело: створено авторами

До макроекономічних індикаторів економічної безпеки підприємства належать ВВП, темпи економічного зростання, рівень інфляції, безробіття, платіжний баланс, державний борг та інші показники, що характеризують загальний стан економіки. Фінансовими індикаторами є ліквідність, кредитування, державний бюджет, прямі інвестиції, внутрішні інвестиції тощо. До соціальних індикаторів відносять такі, як рівень грамотності, доступ до освіти, доступність медичних послуг тощо. Існують також інші категорії індикаторів, зокрема продовольча, технологічна та енергетична безпека.

Наприклад, що одним з індикаторів економічної безпеки є рівень плинності кадрів. Критерієм може бути визначений такий показник, як рівень безробіття, що перевищує 10%. Це свідчить про серйозні проблеми на ринку праці й потребує вжиття заходів для стимулювання зайнятості та міграції робочої сили. До прикладу, для того, щоб розрахувати показники демографічної безпеки, які впливають на діяльність підприємства, можна скористатися даними, представленими в табл. 1.

Таблиця 1

Показники демографічної безпеки

№ з/п	Показники	Джерело первинної інформації
1	Коефіцієнт природного приросту, на 1 тис. осіб наявного населення конкретної територіальної громади	Показники реєстру територіальної громади
2	Частка населення похилого віку в загальній кількості населення громади (станом на кінець звітного періоду), відсотків (коефіцієнт старіння)	Показники реєстру територіальної громади
3	Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне, відсотків.	Розраховується на основі показників державного реєстру на відповідну звітну дату
4	Загальний коефіцієнт міграційного приросту, скорочення (-) (на 10 тис. осіб)	Розраховується індивідуально або використовуються дані експрес-випуску «Демографічна ситуація в Україні» (видання Держстату)

Джерело: складено авторами

За допомогою коефіцієнтів кореляції розраховується щільність зв'язку між змінними. При цьому, якщо виявляється значна парна кореляція, найбільш важливим індикатором є менше значення коефіцієнта, оскільки це вказує на сильніший взаємозв'язок між показниками. Порогові значення індикаторів економічної безпеки – критичні межі, перетин яких може спричинити дисбаланс як на рівні держави, так і на рівні конкретного підприємства. Наслідки відхилення від порогових значень можуть бути масштабними та охоплювати різні сфери життя суспільства – від економічного зростання до соціальної стабільності.

Сьогодні українські компанії, незалежно від сфери господарювання, мають реальну можливість значно підвищити гнучкість, інновації, економічну ефективність і стійкість шляхом переходу на хмарну цифрову операційну модель діяльності. На успішне впровадження хмарних рішень впливають різні чинники. Одним з основних факторів є перенесення робочих процесів у хмару. Це дозволить забезпечити абсолютно нові рівні гнучкості, ефективності та економії порівняно з локальними моделями. Перенесення сотень, а іноді й тисяч програм у хмару за допомогою методів, адаптованих до ваших бізнес-цілей, складається з двох взаємопов'язаних кроків: оцінювання портфолію та саме перетворення.

Цифрова трансформація підприємств – це комплексний процес перетворення традиційних бізнес-моделей і вдосконалення виробничих процесів за допомогою цифрових технологій та інновацій. Він охоплює як технічну модернізацію, так і зміну корпоративної культури, що вимагає від організацій адаптації до нових умов здійснення діяльності та формування стратегій, орієнтованих на технологічний прогрес.

Висновки

Отже, здійснене нами дослідження дозволяє дійти висновків, згідно з якими цифрова трансформація суттєво змінює ландшафт бізнесу, створюючи нові можливості та зумовлюючи значні ризики для українських підприємств. У цьому контексті розробка ефективних індикаторів економічної безпеки набуває особливої актуальності. Цифровізація породжує нові загрози для економічної безпеки підприємств, зокрема кіберзагрози, викрадення даних, порушення конфіденційності, а також залежність від цифрових платформ і технологій. Для забезпечення економічної безпеки підприємств необхідний комплексний підхід, який охоплює як традиційні інструменти (фінансовий аналіз, управління ризиками), так і сучасні цифрові рішення. Кожне підприємство має специфічні особливості, тому індикатори економічної безпеки повинні розроблятися індивідуально з урахуванням галузі, розміру та стратегічних цілей підприємства. Індикатори економічної безпеки повинні відображати ситуацію на підприємстві в динаміці. Незважаючи на розвиток технологій, людський фактор залишається одним із найважливіших елементів забезпечення економічної безпеки. Співробітники повинні бути поінформовані про ризики й володіти навичками кібербезпеки.

Розробка ефективних індикаторів економічної безпеки є необхідною для успішного функціонування українських підприємств в умовах цифрової трансформації. Завдяки комплексному підходу, індивідуальному аналізу ризиків та постійному вдосконаленню систем безпеки підприємства зможуть мінімізувати ризики й забезпечити стабільний розвиток.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні та апробації індикаторів економічної безпеки для конкретних галузей української економіки з урахуванням рівня цифровізації та технологічної зрілості підприємств.

Список використаних джерел

1. Merlo O., Eisingerich A. B., Auh S. Why customer participation matters. *MIT Sloan Management Review*. 2014. Vol. 55. № 2. P. 81–89. URL: <https://www.researchgate.net/publication/260342323> (date of access: 05.10.2024).
2. Nikolina I., Hulivata I. Modeling cybercrime as a threat to the digitalization of the economy. *Computer-integrated technologies: education, science, production*. 2020. № 39. С. 190–196. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2524-0560-2020-39-31>
3. Методи та інструменти аналізу і прогнозування ринкової ситуації в забезпеченні стійкості суб'єктів господарювання: монографія / за заг. ред. Н. В. Шандової. Херсон, 2021. 279 с.
4. Сосновська О. О. Система економічної безпеки підприємств зв'язку: монографія. Київ, 2019. 440 с.
5. Волощук Л. О., Кірсанова В. В., Філіппова С. В. Аналітичні інструменти управління інноваційним розвитком промислового підприємства: монографія. Одеса, 2015. 180 с.
6. Плахотнік О. О., Павленко А. А. Вплив глобалізації на розвиток світової економіки та економіки України. *Економіка та держава*. 2022. № 5. С. 62–67. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.5.62>
7. Drucker P. F. *Innovation and entrepreneurship*. New York: Harper & Row, 1984.
8. Білоус-Сергеєва С. Інноваційне підприємництво як ключовий фактор розвитку регіону у післявоєнний період. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки*. 2023. № 1(38). С. 45–50. URL: https://journals.urau.ua/ves_pstu/article/view/280738 (дата звернення: 21.10.2024).
9. Sandys L. Consumers at the heart of markets. 2020. URL: <http://challenging-ideas.com/articles/2020-Laura-Sandys--Consumer-Paper.pdf> (date of access: 05.10.2024).
10. Гордійчук Д., Каракуц А., Аграрний бізнес, металурги, ІТ, хімія та інші: як справи в гігантів української економіки. *Українська правда: вебсайт*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/6/687837> (дата звернення: 21.10.2024)
11. Вінник О. М. Проблеми цифровізації: правовий аспект. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції: у 2-х ч. (м. Суми, 21–22 травня 2020 р.)*. Суми, 2020. Ч. 1. С. 215–221.
12. Некрасов В. ІТ-галузь допоможе Україні вистояти у війні: опитування найбільших гравців. *Українська правда: вебсайт*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/18/684265/> (дата звернення: 21.10.2023).
13. ІТ – єдина експортна галузь в Україні, що зростає. *IT Ukraine Association: вебсайт*. 2023. URL: <https://itukraine.org.ua/updated-data-it-industry-is-the-only-growing-export-industry-in-ukraine.html> (дата звернення: 21.10.2024).
14. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.10.2024).
15. Цифрові інструменти для відновлення України. Як забезпечити прозоре і розумне управління відбудовою? *Liga Zakon: вебсайт*. 2023. URL: https://biz.ligazakon.net/news/218699_v-ukran-rozroblyat-nov-tsifrov-nstrumenti-yak-dozvolyatimut-montoritiprotses-vbudovi/
16. Rasulov, R. Optimization of direct supply chains in the restaurant industry: Addressing key challenges through technological innovation. *Economics of Development*. 2024. 23(3), 93-103. doi: 110.57111/econ/3.2024.93